

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРАХУВАННЯ ВТРАЧЕНОЇ КОРИСТІ

Михайло Клапків,

*канд. екон. наук, доцент, завідувач кафедри страхування
Тернопільської академії народного господарства*

Майбутню користь, втрачену страхувальником з приводу настання звичайних страхових випадків, у більшості випадків, безумовно, не можна вважати безпосереднім наслідком цього ризику, тобто збитком у тому значенні, як його визначає чинне страхове право. Таке вирішення питання про те, чи повинно страхове відшкодування охоплювати збитки відповідно до принципу «*lucrum cessans*» (втрачена користь), найбільш повно як з теоретичного, так і з практичного боку пояснює хіба лише так звана «теорія локалізації збитку». До сфери страхових відносин її вперше застосував польський професор Вітольд Варкалло. Аналізуючи відносини, які складаються у сфері страхування майна, він виходив з того, що метою страхового відшкодування є не відшкодування всього збитку, а лише компенсація реально втрачених цінностей¹. На його думку, відшкодуванню підлягає лише предметна шкода, яка до того ж обмежена певними параметрами конкретних речей та місцем їх розміщення. Отже, приймається, що кожна шкода є злокалізованою за місцем розташування речей, а тому очевидно. Відповідно, компенсації не підлягають збитки, визначені як втрачена користь, які настали внаслідок страхового випадку. Однак при цьому не йдеться про збитки у розумінні загального цивільного права, коли втрата може стосуватися всього майна особи, яка зазнала шкоди, його окремих елементів майнового характеру у фізичному та юридичному значенні (активів та пасивів)². Проілюструвати цю казуїстику можна хоча б на прикладі сучасної методики страхування транспортних засо-

бів – «авто-каско». Відшкодування, яке належить здійснити згідно з умовами страхування, як відомо, охоплює лише відшкодування реально існуючої втраченої вартості (рефундації), яка заздалегідь визначена і обмежена страховою сумою застрахованого транспортного засобу. Тобто відшкодування у такому разі не охоплює втраченої користі, яка б впливала із неможливості тимчасового користування пошкодженим транспортним засобом упродовж часу його відновлення. Щоправда, відповідно до чинних тепер положень міжнародного права, у системі страхування цивільної відповідальності «Зелена картка» втрачена у таких випадках користь вже підлягає відшкодуванню. Тобто у разі пошкодження автотранспортного засобу його власник має право на відшкодування збитків, пов'язаних з наймом іншого автомобіля. Подібним прикладом страхування втраченої користі є страхування вантажів, при втраті або пошкодженні яких під час транспортування власник отримує вартість, зазначену у фактурах, товаротранспортних накладних, до яких внесено також маржу прибутку. При транспортуванні товарів на умовах СІФ продавець товару також отримує право на відшкодування не лише товару, а й прибутку, який став елементом ціни франко-станція призначення, оскільки у цьому випадку вважається, що з моменту відправки застрахованого товару прибуток юридично вже став набутиим продавцем³.

Теорія локалізації (обмеження) збитку обґрунтовує предметне обмеження страхового відшкодування, тобто обмеження відповідальності страхового закладу. Згідно із цією теорією страховий заклад відповідає лише за певні речі або тільки за окре-

¹*Ubezpieczenia majątkowe*. Wydanie IV uzupełnione aneksem. Praca zbiorowa pod redakcją prof. dr Witolda Warkallo. – Warszawa, 1971. – С. 168–169.

²*Kowalewski Eugeniusz*. Odszkodowanie ubezpieczeniowe za utracone korzyści // *Prawo Asekuracyjne*. – 1996. – № 3. – С. 49.

³*Warkallo W.* Ubezpieczenie utraconych korzyści, ubezpieczenie w wartości nowej i ubezpieczenie w wartości otaksowanej a zasada odszkodowania // *Studia Ubezpieczeniowe*. – Warszawa i Poznań, 1975. – С. 67.

мі складники застрахованого майна. Обґрунтування такого обмеження відповідальності знову ж знаходимо у професора Вітольда Варкалло. Законодавче підтвердження висловленій тезі про те, що страхове відшкодування компенсує лише поточні речові збитки, можна знайти також у контексті так званого принципу відшкодування тільки в межах реально завданих збитків¹. Відповідно до змісту цього принципу, страхове відшкодування не може перевищувати обсягу прямого збитку. У зв'язку з цим часто звертається увага на неточність тлумачення такої правової норми. Адже, згідно з абз. 5 ст. 8 Закону України «Про страхування», «страхово відшкодування не може перевищувати розміру прямого збитку, якого зазнав страхувальник. Непрямі збитки вважають застрахованими, якщо це передбачено договором страхування. У разі, коли страхова сума становить певну частку вартості застрахованого об'єкта, страхове відшкодування виплачується у такій самій частці від визначених за страховою подією збитків, якщо інше не передбачено умовами страхування». Ця стаття, як видно, вводить у господарський обіг два важливих поняття, суттєвих при визначенні вартості відшкодування: страхова сума і вартість застрахованого об'єкта. Страхова сума не повинна перевищувати вартості застрахованого об'єкта (страхової оцінки). Остання є найвищим рівнем страхового відшкодування, що і становить зміст підстави для розрахунку і виплати відшкодування². Якщо ситуація складається інакше, то матимемо справу із надстрахуванням³. Надстрахування, якщо навіть і виникне, то однак воно не повинно бути підставою для збагачення страхувальника. Така вимога є стрижнем однієї із головних загальновищезначених підстав страхування, яка початково виникла у німецькому праві, здобувши назву «*Bereicherungsverbot des Versicherten*»⁴. Ця підстава передбачає умову, з якої впливає, що навіть коли страхова сума перевищить страхову оцінку, то однак найвищою межею відшкодування зав-

жди повинна бути реальна страхова (відновлювальна) вартість застрахованого об'єкта (Кодекс торговельного мореплавства України. Такої підстави дотримуються у багатьох країнах, де вона ввдилася і застосовувалася у різні періоди. Так, страхування будівель у новій відновлювальній вартості офіційно було введено у 1928 р. спочатку у Німеччині, а пізніше в Австрії. Сучасники, учасники дискусії з цього питання наголошували тоді як на позитивних, так і на негативних рисах страхування у відновлювальній вартості, а саме: з одного боку, воно забезпечувало високу ефективність реального відтворення знищеного майна, а з іншого – створювало неконтрольовані можливості генерування власниками застрахованого майна високого суб'єктивного ризику та зловживань з їх боку, що ставало на перешкоді широкому застосуванню цієї концепції страхового захисту на страховому ринку⁵. Навіть тепер, згідно із сучасними чинними умовами страхування, німецькі страхувальники отримують право на страхове відшкодування в обсязі відновлювальної вартості тільки тоді, коли вони зобов'язуються протягом трьох років відновити знищену будівлю на тому самому місці та придбати знищені речі того ж виду і якості. Замість знищених рухомих речей не обов'язково купувати такі самі. Страхувальникові досить придбати такі робочі машини і механізми, які виконуватимуть ті самі виробничі завдання, які виконувалися до страхового випадку⁶. Отже, можна зробити висновок про те, що прийняття страховиками відповідальності в обсязі відновлювальної вартості застрахованих об'єктів має право на існування і практичне застосування.

Під час аналізу страхових правовідносин та формування висновків постало чергове запитання. Тобто, коли стверджуємо, що страхове відшкодування обмежене вартістю об'єкта страхування, то чи можна вважати, що воно не охоплює майбутніх збитків? Відповіддю на це запитання буде з'ясування порядку, згідно з яким чинне сучасне страхове право визначає страхову вартість (оцінку). Частково її знаходимо у

¹ *Страхування*. Підручник. Керівник авт. кол. і науковий редактор д-р екон. наук, проф. С. С. Осадець. – К., 1998. – С. 27.

² *Kowalewski Eugeniusz. Odszkodowanie ubezpieczeniowe za utracone korzyści.* – С. 49.

³ *Vademecum pośrednika ubezpieczeniowego.* Praca zbiorowa pod redakcją Tadeusza Sangowskiego. – Poznań: SAGA Printing, 1996. – С. 53.

⁴ *Warkallo W. Ubezpieczenie utraconych korzyści, ubezpieczenie w wartości nowej i ubezpieczenie w wartości otaksowanej a zasada odszkodowania.* – С. 45, 60, 61.

⁵ *Solecki Mieczysław. Ubezpieczenie od utraty wartości obiektu, jaka, przyjęty do ubezpieczenia obiekt posiadał w stanie nowym.* (Neuwertversicherung) // *Przewodnik Ubezpieczeniowy.* – 1929. – № 12. – С. 176; *Siergowski N. Uwagi o ubezpieczeniu według wartości nowej budowli* // *Przewodnik Ubezpieczeniowy.* – 1936. – № 4. – С. 2–6.

⁶ *Справочник по страхованию в промышленности* / Пер. с нем. под ред. Н. А. Никологорского. – М., 1994. – С. 39, 40.

ст. 250 «Страхова сума» Кодексу торговельного мореплавства України, яка стверджує, що страховою вартістю є «вартість застрахованого інтересу». Аналогічно вартість предмета страхування визначає польське законодавство. З цього випливає, як вважає професор Е. Ковалевські, загальне правило, згідно з яким страхове відшкодування (якщо у договорі не визначено інше) обмежується звичайною вартістю застрахованого майна¹. У фаховій зарубіжній літературі повсюдно прийнятим є також положення, що так звана звичайна вартість речі, або майна, не охоплює втраченої користі². Отже, втрачена користь може виступати самостійним об'єктом страхування. Ствердження того, що страхове відшкодування має обмежений характер і охоплює лише збитки у вигляді «damnum emergens», не може бути аргументом у вирішенні питання про нестраховувальність втраченої користі та інших посередніх втрат. Страховий ринок, не здатний забезпечити страховий захист суб'єктам господарювання перед цими видами ризиків, вважатиметься недосконалим ринком.

Страхування втраченої користі здійснюється і на українському страховому ринку. Можливості такого страхування виникають на підставі положень Кодексу торговельного мореплавства України, а також Закону України «Про страхування». Під кутом зору застосування страхової техніки у цьому виді страхових правовідносин можуть прийматися два варіанти вирішення:

1. Розширення стандартного змісту угоди про страхування майна.

2. Укладення окремої угоди про страхування такого виду посередніх збитків (втім, і страхування втраченого прибутку).

Прикладом першого вирішення може бути вже згадуване страхування цивільної відповідальності у системі «Зелена картка», яке передбачає відшкодування тих збитків, яких особа могла зазнати за час простою у своїй діяльності. Дещо більшого

поширення набуло друге вирішення. Прикладом цього може бути страхування кредиту (внутрішнього чи експортного) разом із відсотками, які мав сплатити позичальник своєму кредиторі. Згідно з поширеними умовами страхування у разі неповернення кредиту позичальник втрачає не лише суму позиченого капіталу, а й свій очікуваний прибуток, закладений у відсотки. Таке страхування можливе лише на підставі окремої чіткої угоди про страхування, оскільки «втрачена користь» у цих випадках висувається на роль окремого предмета страхування. Найбільш типовим і завершеним видом страхування втраченої користі є страхування ризику втрати прибутку, який на українському страховому ринку пропонує багато страхових закладів у різних варіантах — від лаконічних умов страхування прибутку до широкого визначення фінансових збитків, пов'язаних із простоем виробництва. Зокрема, НАСК «Оранта» пропонує Правила добровільного страхування ризику втрати прибутку, затверджені 14.10.97 р. На противагу конкретним умовам страхування НАСК «Оранта» Акціонерна страхова компанія «Зручність» пропонує дещо розширене трактування цього виду страхування — Правила страхування фінансових ризиків (страхування на випадок фінансових збитків страховальника, пов'язаних з непередбаченим простоем виробництва внаслідок поломки обладнання, виробничих машин, агрегатів, автотранспорту, раптового незапланованого, без попередження відключення електроенергопостачання та водопостачання тощо). Виходячи ж із визначення страхування, закладеного у Законі України «Про страхування», об'єкт страхування слід визначати ширше — на рівні майнових інтересів, подібно до того, як його тепер ідентифікують російські дослідники: об'єктом страхування є майнові інтереси, пов'язані із зупиненням або перервою виробничого процесу³.

¹Kowalewski Eugeniusz. Odszkodowanie ubezpieczeniowe za utracone korzyści. — С. 50.

²Warkallo W. Odpowiedzialność odszkodowawcza: funkcje, rodzaje, granice. — С. 139.

³Юлдашев Р., Цветкова Л. Постановка задачи идентификации страховых рисков и пример ее решения // Страховое Дело. — 2000. — № 4. — С. 27.